

TAŞKÖPRÜZÂDE AHMED EFENDİ VE MEVZU`ÂTU'L-`ULÛM'DA YER ALAN USUL VE FIKH İLE İLGİLİ İLİMLER

Ali DUMAN *

Abstract

Tashkopruzade Ahmed Efendi and Sciences which related with Fıqh and Usul al-Fıqh was been in The Mevzû`ât al-Ulûm

The works which type of Encyclopaedia, always be done the important source for the researchers. Tashkopruzade İsamuddin Ahmed Efendi who can admitted the first Encyclopedist is one of the important scientist in the Ottoman Empire that time, and his book Mevzû`ât al-Ulûm is also most important source. In this article it had been researched fıqh, usul al-fıqh and relaeted sciences with fıqh in the Mevzû`ât al-Ulum.

Keywords: Taskopruzade İsamuddin Ahmed Efendi, Tashkopruzade Kemaluddin Mehmed Efendi, Mevzu`ât al-Ulum, Fıqh, Usul al-Fıqh

Giriş

Fıkıh ilmi, İslam tarihinin her dönem ve toplumunda kendisine önem verilen bir ilim olma özelliği göstermiştir. Fıkıhın gördüğü bu ilgi, onun alt dalları için her zaman aynı düzeyde kalamamıştır. Fıkıhın her dönem ve toplumda ilgi görmesinin sebepleri arasında onun toplum hayatıyla yakından ilgisi gösterilebilir. Alt dallarının zamanla ilgi alanından uzaklaşmasında ise, bu alt dalların kimilerinin gerçekten uğraşılması zor bilimler olmasının yanında, kimilerinin güncelliğini yitirmiş olması sayılabilir.

Fıkıhın alt dallarının toplumun ilgi alanının dışında kalması konusunda İsmail Hakkı İzmirli, hilaf ve cedel ilimleri bağlamında şu tespitlerde bulunmaktadır: "İlm-i Hilaf imamların kaynaklarını bilmek, araştırma ve akıl yürütmede yetenek kazanmak için gayet faydalı ilimlerden biri ise de, bağlılar (müntesip) için diğer imamların görüşlerini de bilmek gerektiğinden memleketimizde ne yazık ki değil bağlıları ismi bile unutulmuştur. İlm-i Hilaf ile tam bir ilgisi bulunan İlm-i Cedel de, İlm-i Hilaf gibi kesintiye uğramıştır.

* Yard. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi D. İlahiyat Fakültesi, e-mail: aduman@inonu.edu.tr

İlm-i Hilaf ve İlm-i Cedel, tamamlayıcı ilimlerden olup, zaruri ilimlerden olmadığından İlm-i Hilaf konusunda bilgin olan kimseler zaten azdı. Tamamlayıcı ilimler konusunda bilgin az olmakla birlikte, zaruri ilimlerin bilginleri daima daha fazla olagelmıştır. Nitekim Usul-ı Fıkıh âlimi bir derece az, furu`-i fıkıh alimi çoktur.”¹

İzmirli'nin İlm-i Hilaf ve İlm-i Cedel bağlamında yapmış olduğu bu tespitleri, fıkıh ve usul ilimlerinin diğer alt dalları için de genellemek mümkündür. Mesela Nazar İlmi, Şurût ve Sicillât İlmi gibi ilimler çoğu zaman ismen bile gündeme gelemeyen, haklarında uzman olan kimselerin çok az olduğu, belki de hiç kalmadığı ilimler arasında sayılabilir.

Günümüzde ise özellikle imam hatip liseleri ve ilahiyat fakültelerinde fıkıh ve fıkıh usulü öğretilmeye devam etmekle birlikte fıkıh ve fıkıh usulünün alt dallarına yeterince zaman ayırlamamakta ve çoğu zaman buralarda okuyan öğrenciler bu alt dalların ismini bile duyabilme imkânından yoksun bulunmaktadır.

Bu sebeplerden dolayı biz de bu çalışmada, XV. yüzyılın sonlarıyla XVI. yüzyılın ortalarında yaşamış ünlü bir Osmanlı bilgini olan Taşköprüzâde İsamüddin Ahmed Efendi'nin *Miftâhu's-Sa`âde ve Misbâhu's-Siyâde* (مفتاح السعادة و مصباح السيادة) adlı kitabının çevirisi olan *Mevzû`âtü'l-'Ulûm* (موضوعات العلوم) da yer alan usul-ı fıkıh, fıkıh ve bunların furû`u olan ilimlerle ilgili bilgileri naklederek, bu bilimlerin tanımları ve muhtevalarından bahsetmeyi amaçlamaktayız.

Mevzû`âtü'l-'Ulûm'da yer alan Fıkh, Fıkh Usulü ve alt bilimlerinin incelemesine geçmeden önce eserin yazarı, eser ve mütercim hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

A. TAŞKÖPRÜZÂDE İSÂMÜDDİN AHMED EFENDİ

1. Hayatı

Taşköprüzâde ünvanıyla şöhret bulmuş âlimlerin en meşhuru olan, İsamüddin lakabı ve Ebu'l-Hayr künyesiyle anılan Ahmed Efendi'nin tam adı *Ebu'l-Hayr İsamüddin Ahmed b. Muslihiddin Mustafa b. Hayreddin Halil* olup; h. 901 (m.1495) yılının Rebiü'l-evvel ayının 14. gecesinde Bursa'da doğmuştur. Döneminin klasik ilimleriyle uğraşan Ahmed Efendi, babası Muslihiddin Mustafa ve amcası Kıvamüddin Kasım'dan Arapça, Kur'an ve Kur'an ile ilgili ilimleri öğrendikten sonra babasının işaretiyle ilim yolunda ilerlemeye karar vermiş; Bursa ve İstanbul'daki bir çok hocalardan dersler alıp, eğitimini tamamlayarak

1 İzmirli, İsmail Hakkı, *İlm-i Hilaf: Tartışmalar Bilimi*, sad.: Ali Duman, Malatya 2002, ss. 14-15.

h. 931 (m.1524)'de Dimetoka medresesine müderris olarak tayin edilmiştir.

933 (m.1525)'de İstanbul'daki Hacı Hasan Medresesinde, 936 (m.1529)'da Üsküb İshak Paşa Medresesinde, 942 (m.1535)'de İstanbul Kalenderhâne Medresesinde, 944 (m.1537)'de Mustafa Paşa Medresesinde, 945 (m.1538)'de Edine Üç Şerefeli Medreselerin birisinde, 946 (m.1539)'da Semâniye medreselerinde, 950 (m.1543)'de Edirne Sultan Beyazıt Medresesinde müderris olarak görev yapan Ahmed Efendi, 952 (m.1545) yılında Bursa kadılığı görevine gelmiş, 954 (m.1547)'de Sahn Medreselerine müderris olarak atanmıştır. 958 (m.1551)'de İstanbul Kadılığına getirilen Taşköprüzâde, 961 (m. 1553) yılına kadar bu görevini sürdürmüş, bu tarihte gözlerini kaybetmesi üzerine emekliye ayrılmıştır. Emekliye ayrıldığı bu tarihe kadar toplam 24 yıl müderrislik ve 6 yıl da kadılık yapmıştır. 968 yılının Receb ayının 2. gecesi (m.2 Mart 1560) 67 yaşındayken vefat etmiştir. Kabri, Fatih civarında Aşık Paşa mahallesindedir².

2. İlmî Kişiliği

Onun ilmî kişiliğini yansıtmaları bakımından eğitim sürecinde okumuş olduğu kitaplar, eğitimini aldığı ilimler, ders almış olduğu hocalar ve yapmış olduğu ilmî çalışmalar oldukça önem arzeder. Bu bakımdan Taşköprüzâde İsamüddin Ahmed Efendi'nin ilmî kişiliği konusunda en teferruatlı bilgiyi Mecdî Mehmed Efendi (öl. m.1591)'nin eş-Şakaiku'n-Nu`mâniyye fi `Ulemâi'd-Devleti'l-`Usmâniyye (الشقائق العثمانية فى علماء الدولة العثمانية) çevirisinde bulmaktayız. Onun verdiği bilgiye göre Taşköprüzâde Ahmed Efendi başlangıçta Kur'an-ı Kerim'i okumayı öğrenip hatim ettikten sonra babasından Arap dili'ni öğrenmiştir. Bir ara Mevlâna Yetim adıyla tanınan bir alimden sarf ve nahiv dersleri alan Ahmed Efendi bu hocadan Maksud, İzzî, Merâh, `Avamil, Misbâh, Kâfiye ve Kâfiye'nin şerhi Vâfiye'yi merfu`âta kadar okumuş ve ezberlemiştir. Daha sonra Bursa Molla Hüsrev Medresesi müderrisi olan amcası Kıvamüddin Kasım'dan Vâfiye'yi mecrurâta kadar okuyup, yine sarf'dan Haruniyye, nahivden Elfiyetü İbn Malik'i, Zû`ı Misbâh'ı okumuştur. İsağoji ve şerhi Şemsiye'yi de amcasından okuyan Ahmed Efendi, Amasya Hüseyniye Medresesine atanan babasıyla birlikte Amasya'ya giderek ondan Şerh-i Şemsiye'yi, Şerh-i Akaidi, Hocazâde'yi, Mes'ud'u, Şerh-i İsfehânî'yi okumuştur. Bundan sonra babası "zimetini himmetime lazım olan hakk-ı

2 Taşköprüzâde, eş-Şakaiku'n-Nu`maniyye fi `ulemâi'd-Devleti'l-`Usmâniyye, (Mecdî Mehmed Efendi Tercümesi, Hada'iku'ş-Şakayık), İstanbul 1989, ss. 524-527; Nev'izâde Atâyî, Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti'ş-Şakayık, İstanbul 1989, ss. 8-11; Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, haz.: Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul, ts., c. I, ss. 454-455; M. Münir Aktepe, "Taşköprüzâde", İA, c. XII/1, ss. 41-45; Ahmet Suphi Furat, "Şekayık-ı Nu`maniyye'nin Türk İlim Tarihindeki Yeri", Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu, Tebliğler, Ankara 1989, ss. 55-56.

übüvvet-i inayeti ben tamam eyledim şimdengeru teknil-i zât ve tahsîl-i kemalât eylemek senin elindedir"³ diyerek kendisinden alabileceklerinin tamamını aldığını söylemiştir. Bundan sonra dayısından Haşiye-i Tecrîdi, Fenârî Muhyiddin Çelebî'den Şerh-i Miftah'ı, Kocalı Seydî Muhyiddin Efendi'den Şerh-i Mevakıf'ı ve Keşşaf'ı, Mirim Çelebî'den Ali Kuşçu'nun astronomiyle ilgili Fethiye adlı kitabını, Şeyh Muhammed Magûsî'den Sahih-i Buhârî'nin bir miktarını, Kadı İyaz'ın Şifâ'sını okuyup, ilm-i hilaf ve ilm-i cedel gibi aklî ilimleri öğrenmiştir. Şeyh Muhammed Magûsî'den ve daha pek çok üstaddan icazet alan Taşköprüzâde Ahmed Efendi, 931 yılında Dimetoka Medresesi müderrisliğine getirildikten sonra kendi okumuş olduğu ilimler ve kitapları okutmaya başlamıştır. Bundan başka müderrisliğinin çeşitli devrelerinde İslâmî ilimlerin pek çoğuyla ilgili, döneminin önemli eserlerini de okutarak inceleme fırsatı bulan Taşköprüzâde özellikle Arapça, fıkıh ve kelim alanlarında hemen bütün kitapları talebelerine okutmuştur⁴.

Talebeliği sırasında okumuş olduğu eserler ile hocalığı esnasında okutmuş olduğu eserler incelendiğinde Taşköprüzâde'nin İslâmî ilimler alanında büyük bir birikime sahip olduğu söylenebilir. Nitekim döneminde mevcut eserlerin hemen tamamını bizzat gören ve inceleyen Taşköprüzâde'nin, h. 961 senesinde emekli olduktan sonra, gözleri görmediği halde yazmış olduğu, yaşadığı dönemdeki ilimleri, bu ilimlerle ilgili eserler ve yazarlar hakkında oldukça değerli bilgiler veren *Miftahu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde* (مفتاح السعادة و مصباح السيادة) ve h. 965 (m.1557) yılında tamamladığı, Osmanlı dönemi ulemâ ve meşayihlerinin hayatları hakkında bilgi veren *eş-Şakaiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-'Usmâniyye* (الشقائق النعمانية فى علماء الدولة العثمانية) adlı eserleri onun bu konudaki vukufiyetini göstermektedir.

Yazmış olduğu iki büyük eserinden hareketle onun ansiklopedist bir ilim adamı olarak değerlendirilmesi mümkündür⁵. Zira her iki eser de ansiklopedi niteliğindedir. Ancak risalelerine göz atıldığında bunların çoğunlukla Arap dili, fıkıh, kelim hadis gibi klasik İslâmî ilimlerle ilgili olduğu görülür. Bu bakımdan onun için, İslâmî ilimlerin her alanında söz sahibi bir alim nitelenmesi de yapılabilir.

3. Eserleri

Taşköprüzâde İsamüddin Ahmed Efendi'nin çok şöhret bulmuş iki eseri olan eş-Şakaiku'n-Nu'mâniyye ve Miftahu's-Sa'âde'nin yanında, bir çok ilim

3 Taşköprüzâde, *eş-Şakaik*, (Mecdî Çevirisi), s. 525.

4 Aynı eser, ss. 524-527.

5 Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev.: Coşkun Üçok, Mersin 1992, s. 94.

dallarıyla ilgili daha pek çok eserleri de vardır. Bunlar arasında Seyyid Şerif Cürçânî'nin *Haşiyetü'l-Keşşâfının Haşiyesi*, *Haşiyetü't-Tecrîd Haşiyesi* (حاشية حاشية التجريد), *el-Me`âlim fi'l-Kelâm* (المعالم فى الكلام), *Ferâiz ve şerhi*, *Me`ânî ilmîne dair Haşiye`ala Fevâidi'l-Gıyâsiyye* (حاشية على فوائد الغياسية), *Kıraat ilmîne dair Şerhü'l-Cezeriyye* (شرح الجزرية), *Tarih ilmîyle ilgili Tarihü Kebîr* (تاريخ كبير) veya diğer adıyla *Nevâdirü'l-Ahbâr fi Menakibi'l-Ahyâr* (نوادير الأخبار فى مناكب الأخيار), *Tevarihü'l-Enbiya* (تواريخ الأنبياء), *Ahvâlü'l-Mülûk* (احوال الملوك), *Arap diliyle ilgili Şerhü'l-`Avâmil* (شرح العوامل), *Müfettihi'l-Îrâb* (مفتاح الاعراب), *Şerhü Dîbâceti'l-Hidâye* (شرح (دباجة الهداية), *Şerhu Dîbâceti't-Tevali* (شرح دباجة التوالى), *Muhtasarü'n-Nahv* (مختصر النحو), *Suretü'l-Halas fi'l-İhtilâs* (صورة الحلاص فى الاحتلاص), sayılabilir⁶.

Bundan başka otuz kadar risâlesi bulunan Taşköprüzâde Ahmed Efendi'nin risalelerinden bazıları da şunlardır: *Risâletü'ş-Şuhûdî'l-Aynî fi Tahkiki Mebahisi'l-Vücûdî'z-Zihni* (رسالة الشهود العينية فى تحقيق مباحث الوجود الذهنى), *Risâletü'l-İstifâ li-Mebâhisi'l-İstîsnâ* (رسالة الاستفتاء لمباحث الاستثنى), *Mesâlikü'l-Halâs fi Mehaliki'l-Havâs* (مسالك الحلاص فى مهالك الخواص), *Risâletü'l-İnsâf fi Müsâcereti'l-Eslâf* (رسالة الإنساف فى مساجرة الأسلاف), *el-Muhakemâtu beyne'l-Mevlâ-i Lütfi ve'l-Mevlâ'l-`Izârî fi İrâdî's-Seb`i'ş-Şedâd* (رسالة المحاكمات بين المولا لطفى و المولا العطارى فى إيراد السبع الشداد), *Risâletü'l-`Înâye fi Tahkiki'l-İstîare bi'l-Kinâye* (رسالة العناية فى تحقيق الاستعارة), *Risâletün `ala Mukaddimeti İlmi'l-Belağâ* (رسالة على مقدمة علم البلاغة), *Risâletü'l-Kaza ve'l-Kader* (رسالة القضاء و القدر), *Risâletü't-Tâ`ûn* (رسالة التاعون), *Ta`likâtü `ala Havâşî't-Telvîh* (تعليقات على صدر الشريعة), *Ta`likâtü `ala Sadri'ş-Şerî'a* (تعليقات على حواشى التلويح), *er-Risâletü'l-Cami`a li-Vasfi'l-`Ulûmi'n-Nafi`a* (الرسالة الجامعة لوصف العلوم النافعة), *Eclü'l-Mevâhib fi Ma`rifeti Vücudi'l-Vâcib* (اجل المواهب فى معرفة وجود الواجب), *Nüzhetü'l-Elhâz fi `Ademi Vaz`i'l-Elfâz* (نزهة الحافظ فى عدم واضع الألفاظ), *Risâletü't-Ta`rîf ve'l-`Alâm fi Halli Müşkilâtü'l-Haddi't-Tâm* (رسالة التعريف و الأعلام فى حل مشكلات الحد التام), *Fethu'l-Emri'l-Muğlak fi Mes`eleti'l-Mechul ve'l-Mutlak* (فتح الامر المغلاق فى مسألة المجهول و المطلق), *Risâletün fi Tefsîri Ayeti'l-Vudu`* (رسالة فى تفسير أية الوضوء), *Risâletün fi Kavlihi Te`âla "Hüvellezi halaka leküm ma fi'l-`ardı cemî'an" ve gayrı zalik* (رسالة فى قوله تعالى "هو الذى خلق لكم ما فى الأرض جميعا" و غير ذلك)⁷.

B. MEVZU`ÂTÜ'L-`ULÛM VE FIKIHLA İLGİLİ KISIMLARI

1. Mevzû`âtü'l-`ulûm ve Taşköprüzâde Kemalüddin Efendi

Mevzû`âtü'l-`Ulûm Taşköprüzâde İsmâüddin Ahmed Efendi'nin *Miftâhü's-Sa`âde ve Misbâhü's-Siyâde* adlı eserinin, oğlu Taşköprüzâde Kemalüddin

6 Atayî, age, ss. 9-10; Bursalı, s. 455.

7 Atayî, age, ss. 10-11.

Mehmed Efendi tarafından, bazı ilavelerle birlikte⁸ Türkçe'ye yapılmış olan çevirisinin adıdır⁹. Bu noktada çevirisi üzerinde araştırma yaptığımız Kemalüddin Mehmed Efendi'nin hayatı hakkında bilgi vermek de yerinde olacaktır.

h. 959 (m. 1551) yılında İstanbul'da doğmuş olan Kemalüddin Mehmed Efendi, başta babası Taşköprüzâde Ahmed Efendi olmak üzere döneminin büyük alimlerinden ders almıştır. Şeyhü'l-İslam Ebu's-Su'ûd Efendi'nin talebeliğini de yapmış olan Kemalüddin Mehmed Efendi, Nakşibendî tarikatı şeyhlerinden Hafız Ahmed Buhârî ile Üsküdarlı Aziz Mahmud Hüdâî'den de istifade etmiştir. Eğitimin tamamladıktan sonra 976 (m. 1568) yılından itibaren çeşitli medreselerde müderrislik ve çeşitli vilayetlerde kadılık yapmıştır. Rumeli Kazaskerliğine kadar yükselen Mehmed Efendi, h. 1030 (m. 1620) yılında vefat etmiştir. Kabri babasının kabrinin yanındadır¹⁰.

Başta *Miftahu's-Sa`âde ve Misbâhu's-Siyâde* çevirisi Mevzu`âtü'l-`Ulûm olmak üzere, *Şehnâme*, *Kehf Suresi Tefsiri Haşiyesi*, *Tercüme-i Risale-i Hüseyin Va`iz*, *İddet*, *Kaside-i Bürde*, *Tarih-i Sâf* (*Tuhfetü'l-Ahbâb*) gibi eserleri ve bir çok Arapça ve Türkçe risaleleri vardır¹¹.

Kemalüddin Mehmed Efendi, Mevzû`âtü'l-`Ulûm'un başına yazdığı dibâcede bu çevrinin hikayesini şöyle anlatmaktadır:

“İntikâl-i merhûm-ı mebrurdan sonra kitab-ı mezkur meyân-ı halkda bir mertebe münteşir ve meşhûr oldu ki zaman-ı yesirde `ulemâ tahsiline rağbet ve kitabesinde bezl-i cehd ve meşekkat idüb kadri a`lâ ve bahası ğâli olub `ulemâ-i âfak-i fazilet müellif ve müellef üzere ittifak eylemişlerdir. Lakin zebân-ı A`râbîyi idrak etmeye sahib-i akl-ı selim ve zilni derrâk olanların cümlesi kâdir olamayub belki evasıt-ı nâsdan ol zebân ile istinâs etmeyenin fehminden `âciz ve kâsır ve istihrâcına kâdir kimesne nadir olmağın ba`zı ihvân-ı safâ ve yarân-ı vefâ bu fakire gelub ol şâhid-i hûb-ı A`râbîyi'l-`üslûbun libasını tarz-ı Rûma tebdîl etseniz herkes ânı sayd ve tahsîl etmeğe rağîb ve ânı istinsaha talib olsalar ve ol sebebden nef`i e`âmm ve faidesi etemm olsa münasib degil midir? belki bu hizmet merhuma dahi

8 Kemalüddin Mehmed Efendi'nin, babasının kitabı Miftâhu's-Sa`ade'yi Türkçeye bazı ilavelerle birlikte çevirmiş olduğu kitabın dibacesinde yazmış olduğu açıklamalardan anlaşılmaktadır. Fakat kitabın hangi kısımlarına ne derece ilavelerde bulunduğu konusu yeterince açık değildir. Onun ne tür ilaveler yaptığı, ancak Mevzû`âtü'l-`Ulûm'un Miftahu's-Sa`ade ile mukayeseli olarak okunmasından sonra ortaya çıkacak bir husustur. Bu tür bir karşılaştırma yapmak ise makalenin amacının dışındadır. Bu sebeple burada Kemalüddin Mehmed Efendi'nin nerelerde ilavelerde bulunduğunu tespit edebilmiş değiliz.

9 Mevzû`âtü'l-`Ulûm, Mümin Çevik tarafından günümüz alfabesiyle yayınlanmış olmakla beraber, çeviri dilinin günümüzde kullanılan dile artık yabancılaşması ve sadeleştirilmesi için bu yayının yeniden yapılması gerektiği söylenebilir. Bkz. Mümin Çevik, *İlimler Ansiklopedisi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, ts.

10 Atayî, *age*, ss. 641-642.

11 Atayî, *age*, s. 642; Bursalı, *age*, c. I, s. 456; Babinger, *age*, ss. 164-165.

hidmet ve bâ`is-i du`â ve rahmet olurdu deyu ikdam ve rica tahrik-i ikdamı kemiyet-i aklam eylediler. Bu fakir dahi benim gibi ömrünü ma lâ ya`nî ile izâ`a eylemiş müflis-i bî bizâ`ada bu makule emr-i hatıra mübaşeret ve kâr-ı düşvâra mübaderet eylemege ne kudret ola deyu imtinâ` ile cevab verdikde mucâb olmayub elbette valid-i merhumun irs-i mâlisinden hissedâr olmadınsa irs-i ilmîsinden hod behredârsın. Ale'l-husus ol üstadın yine merhum olub anların mazhar-ı feyz-i akdes olan nefs-i enfüslerinden teberrük ve istimdâd ile tahsil isti`dâd etmiş olasın, anlardan mâ à dâ fuzelâ-i dehrin ekserinden ale'l-husus üstazü'l-küll ve rehnümâ-i akvem-i sübül Şeyhü'l-İslâm ve muktedâ'l-`ulemâ'l-`a`lâm merhum hazret-i Ebu's-Su`ûd -ekremehu'r-Rabbü'l-Vedûd fi'l-cenneti tahte zilli memdûd- hidmetinde dahi nice müddet ve sene terk-i nevm ve sene idüb tahsil-i ulum ve fezâile iştiğâl ile kesb-i envâ`-i kemâl idesin. İmdi bu hidmetin uhdesinden gelmek sana münhasır ve edasına sen kâdîrsin deyüb bu fakire dahi kelimaların redd ve bâb-ı müsâ`ade sedd etmek münasib gelmeyüb mütevekkilen ale'r-Rabbü'l-müte`âl hidmet-i tercümeğe mübâşeret ve iştiğâl idüp ibtidâ şurû`-ı Halebde def`a-i sâniyede kâdi iken sene sitte ve elfde vaki` olub lakin mâ beyninde terâkim-i iştiğâl ve ba`z ı münasab ve hidemât-ı sultaniyyeye iştiğâl men` ve işğal etmegin bu zamana degin müteahhir olub hâlâ bi-hamdihî te`alâ vasıl-ı hayr-ı itmâm ve hüsn-i ihtitam olmuştur. Bi`avnihi te`alâ.”¹²

Görüldüğü gibi Kemalüddin Mehmed Efendi, babasının Arapça olarak kaleme aldığı Miftâhü's-Sa`âde isimli eserinin, çok meşhur olması, öte yandan toplumda Arapça bilen kimselerin azlığı dolayısıyla herkesin istifade imkanına sahip bulunmaması dolayısıyla onu Türkçe'ye çevirmek zorunda kalmıştır. Neden bu çeviriyi kendisinin yaptığı konusu ise, yukarıdaki metinde, Arapçaya olan hakimiyetinin yanında, babasının uslubunu iyi bilmesi ve Ebu's-Su`ûd Efendi gibi döneminin önde gelen ilim adamlarından ilim almış olması şeklinde açıklanmaktadır. Kitabın isminin Miftâhü's-Sa`âde değil de, Mevzu`âtü'l-`Ulûm şeklini aldığı konusu Mevzû`âtü'l-`Ulûm'un dibacesinde kitabın halk arasında bu ad ile tanınmış olmasına bağlanmaktadır¹³.

Onu şöhrete kavuşturan *Mevzû`âtü'l-`Ulûm*, bugün iki cilt halinde Ahmed Cevdet Paşa'nın katkılarıyla Dersaadet İkdâm Matbbasında 1313 yılında yayınlanmıştır. Eserin birinci cildi 12+844 sahife, ikinci cildi ise 712+15 sahifedir.

Eserin muhtevası hakkında mütercim Kemalüddin Mehmed Efendi kitabın dibacesinde şunları söylemektedir:

“... Evvelen mukaddimesinde fezâil-i `ilm ve ta`lîm ve te`allüm hakkında mübahase ve tekkellüm idüb her biri ayât-ı kerîme ve ehadîs-i Nebeviyye ve ahbâr ve asâr-ı ahyâr ile isbât ve izhâr idüb bâ`de adâb-ı müderisân ve kâdiyân ve vezâif-i meşâyih ve müzekkirân ve vâ`izân hakkında vârid olan akvâl-i eimme-i kiram ve tahkikât-ı meşâyih-i i`zam beyân olunub ba`de üçyüzden ziyâde ulûm-ı celile ve fûnûn-ı cezîlenin esâmîsini zikr ve beyân ve

12 Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Mevzû`âtü'l-`Ulûm*, çev.: Taşköprüzâde Kemalüddin Mehmed Efendi, Ahmed Cevdet Tab`ı, İkdâm Matbaası, Darü's-Saade 1313, c. I, ss. 16-17.

13 Aynı eser, c. I, s. 15.

her birinin mevzû ve menâfi'ini tahkik ve mebâdî ve ğayatını ta'binde tedkik idüb ol münasebetle nice fevâid ve hakaik ve envâ'-i nükât ve dekâik hikâyât-ı latife ve me'ârif-i nefise derc ve ğurer dürer ve cevâhir-i zevâhir-i letâife derc idüb güher-i girânâyeyi ömrünün bir mikdarını anda harc etmişdir. Ve ol füsunda te'lif olunan kütüb-i celfeyi zikr ve ta'dâd ve her birinin mü'ellifinin ismini ve menâkib ve ahvalini tafsîl ve irâd eyleyüb bir mecmu'a-i şerife-i nâfi'a ve bir mecele-i latife-i câmi'a olmuşdur ki güyâ envâ'-i cevâhiri muhît bir bahr-i bî-girândır ki herkes andan iltikât-ı dürer ve cevâhire rağıb ve nekrândır."¹⁴

Bu mukaddimede de ifade edildiği üzere Mevzu'âtü'l-'Ulûm çeşitli ilim dalları, o ilim dallarında eser vermiş olan kimseler ve eserleri hakkında da bilgi veren bir tür ansiklopedidir. Kitabın muhteviyatı incelendiğinde, başlangıçta ilmin ve öğretimin fazileti, öğretmenin ve öğrencinin görevleri, birbirlerine karşı tutumları hakkında genel bilgiler verildikten sonra ilimler yedi ana başlık altında teker teker sıralanmıştır. Kitabın tasnifinden de açıkça görüleceği üzere Taşköprüzâde ilimleri ve bu ilimlerle ilgili fer'î ilimleri en ince ayrıntısına kadar taksim etmiştir. Bunun sebepleri arasında İslâmî ilimlerin o döneme kadar ki süreçte bu şekilde bir tasnife tabi tutulmamış olması gösterilebilirse de -nitekim kendisinden önce sadece İslâmî ve şer'î ilimler hakkında yapılmış bu şekilde bir tasnif yoktur¹⁵- genel olarak her ilimle ilgili eserler ve yazarlarını iyice tanıtılabilmek kaygısının gözetildiği söylenebilir.

Eserin çevirisinin dilinin oldukça ağır olduğu söylenebilir. Fazla miktarda devrik cümlenin yer aldığı çeviride, sık sık ağdalı Farsça ve Arapça tamlamaların kullanıldığı da görülmektedir. Eserin dilinin günümüzde zor anlaşılır olmasının sebepleri arasında, yazıldığı dönemle günümüz arasında geçen zaman süreci de dikkate alınmalıdır. Zira eser yaklaşık olarak 500 yıllık bir eserdir ve dili o günün şartlarından müstağnî değildir.

2. Mevzû'âtü'l-'ulûm'da Yer Alan Usûl-i Fıkh, Fıkh ve Bunların Furû'u Olan İlimler

Mevzu'âtü'l-'Ulûm'da fıkh ve fıkh usulü ilimlerine, şer'î ilimler arasında yer

14 Taşköprüzâde, *Mevzû'ât*, s. 16.

15 Bilindiği gibi İslâm tarihsel sürecinde ilimler çeşitli tasniflere tâbi tutulmuşlardır ve ancak bu tasniflerin hemen tamamında ilimler tasnif edilirken İslâmî ilimler bir alt dal olarak verilmektedir. Halbuki Taşköprüzâde burada sadece İslâmî ilimleri tasnif etmektedir. İlimlerin daha önce yapılmış tasnifleri konusunda bkz. Harizmî, *Mefâtihu'l-'Ulûm*, neşr.: G. Van Vloten, Leiden, 1865; Farabî, *İhsâu'l-'Ulûm*, çev.: Ahmet Ateş, İstanbul, 1990; Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed Gazalî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, çev.: Mehmet A. Müftüoğlu, İstanbul, ts.; İbn Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, çev.: Z. Kadiri Ugan, İstanbul, 1991. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Ali Duman, *İslâm Bilim Tarihi Ders Notları*, Malatya 2000, ss. 33-45.

verilmiştir. Bundan başka “Şer`î İlimlerin Furu`u” başlığı altında fıkıh ve usulla ilgili çeşitli tali mesele ve ilimler de nakledilmektedir.

1. Fıkıh Usûlü

Taşköprüzâde, usul-ı fıkıhı, şer`î ilimlerin beşincisi olarak saymaktadır. Burada usul-ı fıkıhın tanımını yaptıktan sonra, maksadını ve faydasını bildirmekte ve peşinden de usul-ı fıkıh alanında yazılmış eserleri ve bu eserlerin sahiplerini tanıtmaktadır. Usul-ı fıkıh konusu eserde I. cild 634. sayfadan başlayıp, 642. sayfaya kadar yaklaşık olarak dokuz sayfa sürmektedir.

Taşköprüzâde usul-ı fıkıhın tanımı, gayesi ve faydaları konusunda şunları söylemektedir:

“Bu bir ilimdir ki anıyla ahkâm-ı şer`iyye-i fer`iyye edille-i icmâliyye-i yakîniyyesinden istinbât ile bilinir ve mevzû-ı edille-i şer`iyye-i külliyyedir. Ahkâm-ı şer`iyyenin anlardan keyfiyet-i istinbâtı haysiyetinden, ve mebâdîsi arabiyyetinden ve ba`zı `ulûm-ı şer`iyye ve akliyyeden me`hûzadır. Ve bundan ğaraz ahkâm-ı şer`iyye-i fer`iyyeyi edille-i erba`a-i tafsilîyyesinden –ki Kitab ve Sünnet ve İcmâ` ve Kıyasdır- istinbât melekmesini tahasîldir ve faidesi ahkâm-ı mezkûrâyı `alâ vecihî`s-sıhha istinbâtdır...”¹⁶

Yani Taşköprüzâde Fıkıh Usûlü'nü, şer`î hükümlerin teferruatının (ahkâm-ı şer`iyye-i fer`iyye) toplu (icmâli) delillerinden istinbat edilmesini sağlayan bir ilim olarak tanımlamaktadır. Konusu da, şer`î hükümlerin kendilerinden nasıl istinbat edileceğini göstermesi açısından, küllî şer`î delillerdir. Fıkıh Usûlü'nün başlangıcının Arapçadan, bazı şer`î ve akli ilimlerden alınmış olduğunu söyleyen Taşköprüzâde, Fıkıh Usûlü'nün amacının teferruatla ilgili şer`î hükümleri, Kitap, Sünnet, İcmâ` ve Kıyas`dan meydana gelen tafsilî dört delilden, çıkarabilme kabiliyetini kazandırmak olduğunu söylemekte ve. Fıkıh Usûlü'nün faydasının şer`î hükümleri doğru bir şekilde belirlemek olduğunu bildirmektedir.

Görüldüğü gibi Taşköprüzâde, küllî delilleri konu olarak şer`î hükümlerin istinbat yollarının ortaya konulmasında fıkıh usulünü, Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyas gibi delillerle şer`î hükümleri istibât edebilme kabiliyetini kazandırmaya yönelik bir ilim olarak ortaya koymaktadır.

Bundan sonra Taşköprüzâde usûl-ı fıkıh alanında yazılmış eserleri ve bu eserlerin sahiplerini tanıtmaya başlar. Burada Cassas adıyla şöhret bulmuş olan Hanefî alimi Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Razî'nin hayatı hakkında bilgi verdikten sonra, el-Usûl adlı eserinden bahseder. Daha sonra ilm-i hilaf`ı ilk olarak ortaya koyan Ubeydullah b. Ömer b. İsa Ebu Zeyd ed-Debusî ve Debûsî'nin el-Esrâr, Takvimü'l-Edille ve el-`Emedü'l-Aksâ adlı eserlerinden

16 Taşköprüzâde, *Mevzu`ât*, c. I, s. 634.

bahseder. Ali b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerim b. Musa b. İsa Mücahid Ebu'l-Hasen Fahrü'l-İslam el-Pezdevî ve Usûl'ünden bahsettikten sonra Pezdevî'nin eserine yazılmış olan Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhari'nin el-Keşf (الكشف) ve Şerh-i Pezdevî (شرح پزدوی); Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Ahsikisi'nin et-Tahkik (التحقيق); Şeyh Ekmelüddin el-Babertî'nin Takrîr (التقرير) isimli şerhlerini sayar.¹⁷

Daha sonra Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Ebu Bekr es-Serahsî'nin hayatı ve Usûl'ü hakkında bilgi verdikten sonra, Amidî'nin İhkamü'l-Ahkâm (احكام الاحكام)¹; İbn Hâcib'in Münteha's-su'âl ve'l-Emel fi 'İlme'î'l-Usûli ve'l-Cedel (منتهى السؤل و الامل فى علمى الاصول و الجدل) ve muhtasarı ve bu kitapların şerhlerinden bahseder. İbn Sa'âtî'nin el-Kava'id ve'l-Bedâyi' (القواعد البدايع); Mazharuddin Ahmed'in Mecma'u'l-Bahreyn (مجمع البحرين); Ebu'l-Berekât Hafızüddin en-Nesefî'nin el-Menâr (المنار) gibi daha pek çok usul kitaplarını, onların şerhlerini ve yazarlarını sıralamaktadır.

2. Fıkıh

Taşköprüzâde şer'î ilimlerin altıncı sırasını fıkha tahsis etmiştir. Eserin birinci cildinin 642. sayfasından 744. sayfasına kadar yaklaşık 102 sayfa fıkıh konusuna ayrılmıştır. Burada fıkıhın tanımı, amaçları, faydası sayıldıktan sonra, başta dört mezhebin imamı olmak üzere önemli müctehid ve fakihler ve onların eserleri hakkında bilgiler verilmektedir.

Taşköprüzâde fıkıhın tanımı, amacı ve faydalarını şöyle saymaktadır :

“Bu bir ilimdir ki ahkâm-ı şer'iyye-i fer'iyye-i `ameliyyeden bahisdir edille-i tafsiliiyeden istinbâtı haysiyetinden. Ve mebâdisi mesâil-i usul-ı fıkıhdır ve sâir ulûm-ı şer'iyye ve arabiiyyeden dahi istimdâdı vardır ve faidesi onunla vech-i meşrûh üzre amel hâsıl olmaktadır. Ve bundan ğarazi mâl-i şer'iyyeye iktidâr melekesini tahsildir ve daha vaktâki ulûm-ı `ameliyyede gaye ve ğaraz tahsil-i zann olub kesb-i yakîn olmadıysa zira edillenin cümlesinin akvası ki Kitâb ve Sünnetdir anlar dahi egerçi kat'iyü's-sübûtudur lakin zannü'd-delâledir pes ol cihetden mahall-i ictihâd olmuşdur...”¹⁸

Yani Taşköprüzâde'ye göre Fıkıh, tafsîli delillerinden, fer'î ameli meselelerle ilgili şer'î hükümleri, istinbât etmekten bahseden bir ilimdir. Başlangıcı itibariyle fıkıh usulu meseleleriyle irtibatlı bulunmasına rağmen diğer şer'î ve Arabî ilimlerden de faydalanmaktadır. Fıkıhın faydasının onunla amel etmenin sağlanması olduğunu söyleyen Taşköprüzâde, Fıkıhın maksadının, eğer ameli ilimlerde gerçek ortaya çıkmamışsa, zanna ulaşmak ve şer'î amellere iktidar yeteneğini kazanmak olduğunu belirtmektedir. Çünkü

17 Taşköprüzâde, *Mevzû'ât*, c. I, ss. 636-640.

18 Aynı eser, c. I, ss. 642-643.

delillerin en kuvvetlisi Kitap ve Sünnet olmakla birlikte, onların da sübutu kat`î delâleti zannidir, bu yüzden içtihadı konu olmuşlardır.

Fıkıhla ilgili bu bilgileri verdikten sonra izlenmeye en müstehak olan mezheb meselesine giren Taşköprüzâde, burada Ebû Hanife'nin mezhebinin en doğru ve izlenmeye en layık mezhep olduğu düşüncesini serdetmektedir. Bunu Ebû Hanife'nin diğer imamların hepsinden daha tutarlı ve hükümlerde seçkin, hüküm verme konusunda re`y ile önder olan bir kimse olması ve Kitap, Sünnet ve re`yi en iyi bilen imam olması görüşleriyle desteklemeye çalışır¹⁹.

Bundan sonra bir mezhebe mensub olmanın gerekliliği konusuna girerek, bu konuda da bir mezhebe müntesip olmanın zorunluluğu fikrini ileri sürer. Hatta bir mezhebe mensub olması gereken kimsenin kendi mezhebini hataya ihtimali olmakla beraber en doğru, diğerlerini ise doğruya ihtimali bulunmakla beraber yanlış mezhep olarak değerlendirmesi gerektiği konusunda uyarır²⁰.

Bundan sonra Ebu Hanife'nin hayatı, menkıbeleri ve diğer imamları üstünlükleri konusuna geçerek on başlık altında yaklaşık otuz sayfa Ebû Hanife'yi anlatır. Daha sonra İmam Malik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in hayatları hakkında bilgi verir. Bunlardan sonra da Hanefî mezhebinin önde gelenlerinden başlamak üzere her mezhebin seçkin şahsiyetleri hakkında bilgi verir²¹.

3. Fıkıh Usûlünün Furû`u Olan İlimler

Kitabın ikinci cildinde "İlm-i Usûl-ı Fıkhın Furû`u" başlığı altında, fıkıh usulüyle ilgili çeşitli ilimleri sıralayan Taşköprüzâde, burada İlm-i Nazar, İlm-i Münazara, İlm-i Cedel, İlm-i Hilaf'dan bahsetmekte ve bu ilimlerin tanımları, maksatları ve faydaları ile ilgili bilgiler vermektedir.

a) Nazar İlmi

Fıkıh Usûlünün kendisinden şer`î hükümlerin istinbât olduğu sem`î (duymaya ilişkin) delilleri konu edindiği gibi, Nazar İlmi'nin de sem`î delilleri kendisine konu edinmesinden dolayı Taşköprüzâde, Nazar ilmini Fıkıh Usulü'nün alt dallarından biri olarak değerlendirmektedir. Nazar ilmi'nin açıklamasında o şöyle der:

"Bu ilm-i mantıktır ki edille-i sem`iyyenin ahvalinden veyahud hudûd-ı ahkâm-ı şer`iyyeden bâhisdir ve bu ilim furû`-ı usuldendir zira ilm-i usûl ahvâl-i edille-i

19 Taşköprüzâde, *Mevzû`ât*, c. I, ss. 643 vd.

20 Aynı yer.

21 Aynı eser, c. I, ss. 644-680.

sem`iyyeden bâhisdir andan ahkâm-ı şer`iyye istinbât olunduğu haysiyetden."²²

Yani nazar ilmi, sem`î (duymayla ilgili) delillerin -bunlar Kitap, Sünnet ve İcma`dır- hallerinden ya da şer`î hükümlerin sınırlarından bahseden mantikî bir ilim olduğundan ve fıkıh usulü de, sem`î delilleri konu edinmiş olduğu için fıkıh usulünün alt bilim dallarından biridir. Nitekim nazar ilminin dayalı bulunduğu ilimlerden olan mantık da usul ilminin alt dalları arasındadır. Taşköprüzâde'nin açıklamalarına göre, nazar ilmi Kitap, sünnet, İcmâ gibi duymaya ilişkin deliller ile şer`î hükümlerin sınırlarını araştıran bir ilim olduğu için fıkıh usulünün alt dalları arasındadır.

b) Münazara İlmi

Taşköprüzâde, fıkıh usulünün alt dalları arasında saydığı ilimlerden ikincisi olan münazara ilmini aklî ilimler arasında da saymaktadır. Münazara ve nazar ilimlerinin birbirleriyle yakından irtibatlı olduğuna dikkat çeken Taşköprüzâde fıkıh usulünün alt bilim dallarını saydığı yerde münazara için:

"Bir ilimdir ki mütehasımeyn ahvalinden bahs eder. Tâ ki ikisinin beyninde tertib-i bahs ala vechi's-savâb olub hak zahir ola bi-la irtiyâb. Ve bu ilim envâ`-ı ulûm-ı akliyyeden dahi olur..."²³

Yani münazara ilmi, hasım olanlar arasında doğrunun şüphesiz bir biçimde ortaya çıkması için düzeni sağlayan ve birbirine karşıt görüşte olanların durumlarından bahseden bir ilimdir dedikten sonra bu ilmin teferruatlı açıklamasını aklî ilimleri sıraladığı yerde yaptığını belirtir. Taşköprüzâde, aklî ilimleri sıraladığı yerde münazara ve nazar ilimlerini birlikte mütalaa eder ve münazara ilmi için burada şu açıklamalarda bulunur:

"Bu bir ilimdir ki anda münazırın beyninde îrâd-ı kelâmın keyfiyetinden bahs olunur. Ve bu ilmin mevzû`ı edilledir anınla ğayr üzerine isbât-ı müdde`â olduğu haysiyetinden. Ve mebâdîsi bazı umurdur ki bi-nefsihâ beyyine ve zâhiredir. Ve bundan ğaraz turuk-ı münâzara melekisini tahsîl ve mübahasede zabt vukû`undan halas levazımını tekmildir. Tâ ki cenâb-ı savab müte`ayyin ve hitabdan mümtâz ve mütebeyyin ola..."²⁴

Taşköprüzâde, tartışma adabı ve bunun nasıl olması gerektiği konusunda düzenleyici bir nitelik taşıyan münazara ilmini aklî ilimlerin bir parçası olarak değerlendirmekte, bu sebeple de bu ilmin fıkıh usulü altında da incelenebileceğini söylemektedir.

22 Taşköprüzâde, *Mevzû`ât*, c. II, s. 250.

23 Aynı eser, c. II, s. 250.

24 Aynı eser, c. I, s. 331.

c) Cedel İlmi

Taşköprüzâde, akîl ilimlerden olmakla birlikte Usul-ı Fıkh'ın bir alt dalı olarak gösterdiği Cedel İlmi hakkında: "Bu ilim ibaretdir her kangı vaz` olursa olsun isbât idüb ve her kangı vaz` olursa olsun hedm etmekden..."²⁵ Yani cedel ilmi ne şekilde ortaya konursa konsun kanıtlayıp ve her ne şekilde ortaya konursa konsun onu yok etmekden ibaret açıklamalarında bulunmaktadır. Akîl ilimler arasında cedel ilmi hakkında verdiği açıklamalarda ise:

"Bu bir ilimdir ki bâhisdir şol taraftan ki anınla her ne makûle vaz`-ı murâd olursa anı ib-râma ve yine hedm ve i`dama iktidâr olunur. Bu ilim furû`-ı ilm-i nazardandır. Ve ilm-i hilâfın mebnâsıdır. Ve dahi mebahis-i mantıkın ahad-i eczâsı olan cedelden me`hûzdur. nihayet mertebe-i ulum-ı diniyyeye mahsusdur.... Ve bundan ğaraz ve merâm tahsîl-i mele-ke-i hedm ve ibramdır. Ve faidesi kesiredir ahkâm-ı ilmiyye ve ameliyyede ilzâm-ı muhâlifin ve def`-i şükûk-ı mu`ânidîn için.ve bunda ulemâ-i ahyâr turuk-ı müte`addide ihtiyâr eylemişlerdir."²⁶

Cedel ilminin vaz edilmiş bir hükmün delillendirilmesi veya yok edilmesi konusunda akli bir ilim olduğunu söyleyen Taşköprüzâde, onu nazar ilmiyle irtibatlandırdığı gibi, mantık ilminin önemli bir parçası olan cedelle de ilişkilendirmekte, hem akli ilimlerin bir parçası olarak saymakta, hem de dinî ilimler için çok önemli olduğunu belirtmektedir.

d) Hilaf İlmi

Fıkıh Usûlü'nün önemli alt dallarından biri olan İlm-i Hilâf konusunda Taşköprüzâde'nin açıklamaları şu şekildedir:

"Bu ilim şol cedeldir ki ashâb-ı mezâhib-i fer`iyye beyninde vaki`dir. İmam Hanîfe ve Şâfi`î gibi ve onların emsâli ridvânullahi aleyhim ecma`în. Bununla İlm-i Cedel beyninde fark madde ve suret iledir. Zira cedel mevadd-ı edille-i hilâfiyyeden bâhisdir, hilâf edillenin suverinden bahisdir. Uluemâdan ba`zı hilâfiyâtdan on mesâil tahrîc eylemiştir ba`zı yirmi mesail etmiştir erba`în ve hamsîne varınca tâ ki enmûzec olub bakîleri anlar ile mu`teber ola."²⁷

Taşköprüzâde'nin bu açıklamalarından anlaşıldığına göre İlm-i Hilâf bir tartışma ilmidir ve İlm-i Cedel ile çok yakın irtibatı vardır. Hilaf ilminin mezhepler arasında tartışmalı konularda akıl yürütme şeklinde değerlediren Taşköprüzâde, onun Cedel İlmi ile olan farkını madde ve şekil olarak bildirmektedir. Cedel de ihtilafli olan delillerin şekilleri tartışma konusu yapılırken, Hilafda delillerin ve onlardan elde edilen hükümlerin tartışma

25 Taşköprüzâde, *Mevzû`ât*, c. II, s. 249.

26 Aynı eser, c. I, s. 332.

27 Aynı eser, c. II, s. 250.

konusu yapıldığını söylemektedir.

4. Fıkhın Furu`u Olan İlimler

Bundan sonra ikinci cildin 251-253. sayfalar arasında "Fıkh İlmi'nin Fer`ileri" başlığı altında Ferâiz, Şurût ve Sicillât, Kazâ, Şer`î hükümleri Bilme ve Fetvâ ilimlerini incelemektedir.

a) Ferâ'iz İlmi

Taşköprüzâde'nin Ferâiz İlmi konusunda yazdıkları şunlardır:

"Bir ilimdir ki terk-i mevtayı Kitabullahda ve Sünnet-i Resulünde ve icmâ`-i ümmet-i Resûlde olan furûz-ı mukaddere üzere kısmetin ahvalinden bahisdir. Ve bu ilmin şöhreti tafsilinden bizi iğna eylemiştir aslında İlmi Fıkhdan bir bâbdırlakin gayer `usrundan ve ziyade şerefinden ulemânın kesret-i i`tinaları olmanın bunu efrâd bi`'t-tedvîn eylemişlerdir tâki bir ilim-i müstakil add olunub furû`-i İlmi Fıkhdan kılınmıştır."²⁸

Yani bu, ölümlerin terekelerini Kur'an, sünnet ve İcma'da takdir edilmiş şekilleri üzere taksim etmenin durumundan bahseden bir ilimdir. Bu ilmin sahip olduğu şöhret, bizi onu açıklamaya gerek bırakmayacak kadar büyüktür. Aslında fıkıh ilminin bir babıdır. Fakat son derece zor olması ve şerefının fazlalığı alimlerin ona özen göstermeleri oranını yükseltmiş, bu şekilde onu ayrı olarak tedvin etmişlerdir. Böylece ayrı bir ilim olarak değerlendirilip, fıkhın furû`undan kabul edilmiştir

Bilindiği gibi ferâ'iz ölen kimsenin geriye bıraktığı mirasın taksimiyle ilgilenen bir ilimdir. Taşköprüzâde fera'iz'in aslen fıkhın içerisinde yer almasına rağmen, taşıdığı önem ve zorluklar sebebiyle fıkhın furû`u olarak ayrıldığını söylemektedir.

b) Şurût ve Sicillât İlmi

Taşköprüzâde bu ilm-i hem fıkh'ın hem de ilm-i inşâ'nın alt dalları arasında zikretmektedir. Fıkh'ın bir alt dalı olarak bu ilim hakkında yazdıkları şunlardır:

"Bu bir ilimdir ki anda mua`melâta müte`allıka olan ahâm-ı şer`iyyeyi rikâ` ve defâtire sevkini keyfiyetinden bahisdir ta ki `inde'l-ihdiyâc anınla ihticâc oluna ve bu ilim lafzı i`tibari ile furu`-i İlmi İnşâddır ve mazmûn-ı fahvası i`tibari ile furû`-i İlmi Fıkhdandır."²⁹

Yani Bu, ihtiyaç halinde kendisiyle ihticâc olunabilmesi için, mu`amelelere bağlı olan şer`î hükümleri kayıt ve defterlere yazılmasının mahiyetinden bahseden bir ilimdir.

Şurût ve Sicillât ilmi konusunda İlmi İnşâ'nın alt dalları arasında saydığı

28 Taşköprüzâde, *Mevzû`ât*, c. II, s. 251.

29 Aynı yer.

yerde ise şunları yazmaktadır:

“Bu ilim lafzı i`tibari ile furu`-ı İlm-i İnşâdandır, medlûlü i`tibârî ile furû`-ı İlm-i Fıkhdandır. İlm-i mezburda ahkâm-ı şer`iyyeye müte`allık olan kelimâti inşâdan bahs olunur. Ve bunun mevzu`u ve menfa`ati zâhirlerdir. Ve mebadîsi İlm-i İnşâ ve İlm-i Fıkhdır. Ve bu ilmin örf-i nasdan dahi istimdâdı vardır.”³⁰

Özellikle pratik hayat açısından ihtiyaç duyulan, davaların ve onlara verilen hükümlerin yazılmasıyla ilgili Şurût ve Sicillât ilminde kadıların görevlerine işaret eden Taşköprüzâde, bu ilmin sonradan meydana gelebilecek bir takım anlaşmazlıklarda çok faydalı olacağını söylemektedir.

c) Kazâ İlmi

Fıkıh kitaplarında “Edebü'l-Kâdî” başlığı altında ele alınan ve Taşköprüzâde tarafından “Kaza İlmi” olarak isimlendirmiş olan bu ilim hakkında Taşköprüzâde'nin vermiş olduğu açıklama oldukça kısadır. Hatta ilmin tanımı ve muhtevası konusuyla doğrudan ilgili olan sadece bir cümledir. O cümle de şu şekildedir: “Bir ilimdir ki kuzâta mahsus olan adabdan bahisdir”³¹

Bu ilmin kadılarına mahsus olan edeblerden bahseden bir ilim olduğunu bildiren bu açıklamadan sonra, Kaza ilmiyle ilgili bir tek kitaba işaret edilmiştir. Bu açıklamadan da anlaşılacağına göre Taşköprüzâde, Kaza ilmini, kadıların mahkemelerde nasıl tutum ve davranış içinde olması gerektiğine dair bir ilim olarak değerlendirmektedir.

d) Şeri`atların Hükümlerini Bilme ilmi

Taşköprüzâde'nin fıkhın alt dalı olarak saydığı ilimlerden biri de şeri`atların hükümlerini bilme ilmidir. O bu konuda şunları söyler:

“Ma`lûm ola ki fukaha ahkâm-ı şer`iyyeyi ta`lîl üzere iktisâr eylemişlerdir delil-i sem`î ile ki Kitab ve Sünnet ve İcmâ` iledir veyahûd akılla ki Kıyasdır bâ`is-i iktisâr dahi ya maksûdlarında ol mikdâr-ı kâfi olduğu ola veyahud ibâd ma`rifet-i hüküm-i ilahiden `âciz oldukları için ola nitekim kâil demişdir: (لم يخلق العقل در اكا الحكمة * لكن ليقبل ما يأتيه من حكم) tercüme: (Hikmetin idrak için halk etmedi `aklı hüdüâ * belki hükme imtisâl idüb ide ânı eda). Lakin ba`zı fuzelâ şekkerallahu sa`yühüm te`abbüdî olmayan ahkamda bezl-i mechûd idüb ahkâmda istihrâc-ı hüküm eylemişlerdir tâki kabulünde kulûb-ı `ibâda itmi`nân ve taşîit-i ezhân hâsıl ola ki bir emirde âmirin maksadı olan hikmete ittılâ` bâ`is-i neşât-ı ezhân ve sebeb-i teşennüf esmâ`dır ol sebebden ba`zı kütüb-i tasnîf idüb şera`in hüküm ve mehâsinini hasebü'l-makdûr beyân etmekte kusûr etmediler...”³²

Bu metnin sadeleştirilmesi şöyledir: Bilinmeli ki şeri`i hükümleri, sem`î

30 Taşköprüzâde, *Mevzû`ât*, c. I, s. 297.

31 Aynı eser, c. II, s. 251.

32 Aynı eser, c. II, ss. 251-252.

deliller Kitap, Sünnet ve İcma'dır veya akılla ki kıyasdır, illetleri üzere kısıtlamışlardır. Kısıtlamanın sebebi de ya bunun maksatlar için yeterli olması veya kulların ilahi hükmü bilmekten aciz olmalarıdır. nitekim şöyle demişlerdir : * Hikmetin idrakini için halk itmedi aklı Hüdâ * Belki hikemuhu imtisal idüb ide onu edâ. Fakat Allah gayretlerinin şükrünü artırsın bazı faziletli kimseler te`abbüdî (ibadetle ilgili) olmayan hükümlerde gayret harcayıp, ahkamda hüküm çıkarmışlardır. Böylece bunu kabul ederek kulların gönüllerinde ferahlık ve zihinlerinde berraklık meydana gelsin bir işde emredenin maksadı olan hikmete ulaşmak zihinlere aydınlık ve süslenme sebebidir.

Taşköprüzâde, insanların hayatlarında ihtiyaç duydukları ve duyacakları konuların şer`î hükümlerinin bilinmesi konusunda alimlerin hangi yöntemleri, nasıl kullandıkları ve nasıl sonuçlara ulaştıkları konusunda bilgi veren bir ilim olarak değerlendirdiği bu ilimle insanların zihinlerinin aydınlatıldığını söylemektedir.

e) Fetvâlar İlmi

Taşköprüzâde'ye göre fıkıhın alt dallarından biri de fetvâlar ilmidir. "Bu bir ilimdir ki anda vekâî`-i cüz'iyede fukahadan sadır olan ahkâm rivâyet olunur tâ ki kendilerinden sonra gelen kasırîne emr sehl ola..."³³

Yani bu, cüz'i konu ve olaylarda müctehidlerin getirdikleri çözümlerin, sonraki dönemlerde yaşayanların işinin kolay olması bakımından nakledilen bir ilimdir şeklinde tanımlamaktadır. Taşköprüzâde'ye göre fetvalar ilmi, geçmişte yaşamış alimlerin, karşılaştıkları meseleler karşısında vermiş oldukları hükümlerin neler olduğunu insanlara anlatma, bu şekilde onların karşılaştıkları benzer sorunlara çözümler getirebilme ilmidir.

Sonuç

Ebu'l-Hayr İsmâüddin Ahmed Efendi XV-XVI. yy Osmanlı bilginlerinin, İslâmî ilimler alanında zirveye çıkmış bir alimi olarak, İslâmî ilimleri kendine mahsus bir biçimde tasnif eden ilk alimdir. O, kendisinden önce yapılmış ilim tasniflerinden farklı bir biçimde şer`î ilimleri en alt dallarına kadar ayıran ve her birini tanımı, konusu, amaçları ve faydaları bakımından değerlendiren bir ansiklopedist olmasının yanında, bütün ilimlerle ilgili eser vermiş olan yazarlar ve eserleri hakkında derli toplu bilgiler içeren *Miftâhü's-Sa`âde ve Misbâhü's-Siyâde* adlı eseriyle farklı bir çığır da açmıştır.

Miftâhü's-Sa`âde'yi Mevzû`âtü'l-`Ulûm adıyla Türkçeye çeviren

33 Taşköprüzâde, *Mevzû`ât*, c. II, s. 252.

Taşköprü-zâde Ahmed Efendi'nin oğlu Taşköprüzâde Mehmed Efendi de en az babası kadar Osmanlı-Türk ilim tarihinin önemli şahsiyetlerinden biridir. O, bu eseri çevirmekle kalmamış, bazı yerlerine önemli sayılabilecek katkılarda da bulunmuştur.

Mevzû`âtü'l-`Ulûm'da yer alan fıkh, fıkhın alt dalları (furû`u), fıkh usûlü ve fıkh usulünün alt dalları olan ilimlerle ilgili olarak aktarılan bilgiler, bugün ismi bile unutulmaya yüz tutmuş bazı ilimlerin, ilimler arasındaki konumunun belirlenmesine katkıda bulunmasından başka, işlev alanlarını göstermekte, bugünün İslam Hukukçuları için fıkhın boyutlarını ortaya koymaktadır.

Mevzû`âtü'l-`Ulûm ise bugünkü dilimize kazandırılması gereken büyük bir İslâm İlimleri Ansiklopedisi'dir. Onda mevcut ilimler ve bu ilimlerle ilgili eserler ve yazarlarının hayatları hakkındaki bilgiler, gerçekten değerini hala koruyan birer hazine niteliğindedir.

Özet

Ansiklopedi türü çalışmalar her zaman, araştırmacılar için en önemli müracaat kaynakları olagelmıştır. Taşköprüzâde İsamüddin Ahmed Efendi ilk ansiklopedistlerden biri olarak kabul edilebilir ve ilimler ansiklopedisi niteliğindeki eseri Mevzû`âtü'l-`Ulûm adlı kitabı gerçekten de önemli bir kaynaktır. Yaşadığı döneme kadar ortaya çıkmış bütün İslâmî bilimler, bu bilimlerle ilgili önemli eser ve şahsiyetler hakkında bilgiler içeren bu kitapta, bugün ismi bile unutulmaya başlamış fıkh ve fıkh usulünün alt dallarıyla ilgili de çok değerli bilgiler de bulunmaktadır. Bu sebeple bu makalede Taşköprüzâde İsamüddin Ahmed Efendi'nin Mevzu`âtü'l-`Ulûm adlı eserindeki fıkh, fıkh usulü ve alt dallarıyla ilgili bilgiler derlenerek, ismi bile unutulmaya yüz tutmuş bilimlerin gündeme taşınması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Taşköprüzâde İsamüddin Ahmed Efendi, Taşköprüzâde Kemâlüddin Mehmed Efendi, Mevzû`âtü'l-`Ulûm, Fıkh, Usul-ı Fıkh.

Bibliyografya

Aktepe, M. Münir, "Taşköprü-zâde", *İA*, c. XII/1, ss. 41-45.

Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev.: Coşkun Üçok, Mersin 1992.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz.: Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul, ts.

Çevik, Mümin, *İlimler Ansiklopedisi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, ts.

Duman, Ali, *İslâm Bilim Tarihi Ders Notları*, Malatya 2000.

Farabî, *İhsâu'l-`Ulûm*, çev.: Ahmet Ateş, İstanbul, 1990.

Furat, Ahmet Suphi, "Şekayık-ı Nu`maniyye'nin Türk İlim Tarihindeki Yeri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu, Tebliğler*, Ankara 1989.

Gazalî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu `Ulûmi'd-Dîn*, çev.:

- Mehmet A. Müftüoğlu, İstanbul, ts..
- Harizmî, *Mefâtihu'l-`Ulûm*, neşr.: G. Van Vloten, Leiden, 1865.
- İbn Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, çev.: Z. Kadiri Ugan, İstanbul, 1991.
- İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilaf: Tartışmalar Bilimi*, sad.: Ali Duman, Malatya 2002.
- Nev`îzâde Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti'ş-Şakayık*, İstanbul 1989.
- Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Mevzû`âtü'l-`Ulûm*, çev.: Taşköprüzâde Kemalüddin Mehmed Efendi, Ahmed Cevdet Tab`ı, İkdam Matbaası, Darü's-Saade 1313.
- , *eş-Şakaiku'n-Nu`maniyye fi `ulemâi'd-Devleti'l-`Usmâniyye*, (Mecdî Mehmed Efendi Tercümesi, Hada'iku'ş-Şakayık), İstanbul 1989.